

ANNA ZELENKOVÁ

SLOVENSKÝ TOPOS DROTÁRA V ČESKEJ LITERATÚRE (J. K. TYL A SLOVENSKÁ OTÁZKY V PRVEJ POLOVICI 19. STOROČIA)

Abstract

The Slovak topos of tinker in Czech literature

(J. K. Tyl and Slovak question in the first half of the 19th century)

The paper explores the topos of tinker in the works of two Czech authors: J. K. Chmelenský's libretto for the eponymous opera by F. Škroup (1826) and J. K. Tyl's short story *Pomněnky z Roztěže* (1838, *Roztěž forget-me-nots*). Expressing Czech-Slovak mutuality, this theme combined Romantic sensibility, folkloric exoticism and patriotic ideology. In the Czech milieu, the tinker was ideated, rather sentimentally, as a particular type of Slovak patriot. Thus in J. K. Chmelenský's dramatic libretto, the tinker defends his home and native language, and similarly, in Tyl's story, which was later included in the cycle of *Kusy mého srdce* (1844, *Pieces of My Heart*), the tinker represents love for his country, the conflict of „reason“ and „heart“. It was in this character that Tyl „relinquished“ the Máchaian concept of discontentedness. The tinker, remembering his young love, is depicted by the author not only as a patriot but also a true beggar, distressed vagrant. What distinguishes him linguistically is the fact that in the magazine the man speaks Czech, while in the book edition his speech is „rendered in Slovak“. It was the first time that, one year after Štúr had originated the Slovak language, Tyl made an artistically convincing admission of the language separation. Subsequently, in the early 1840s, Tyl came to the conclusion that Slovak endeavours to establish an independent language were not to impede the traditional cooperation with Czechs who could understand Slovak in a work of art.

Key words

literary history ■ Czech-Slovak literary relations ■ J. K. Tyl ■ J. K. Chmelenský ■ topos of tinker

Vzťahy medzi českou a slovenskou literatúrou vstúpili na prelome 30.–40. rokov 19. storočia do kvalitatívne novej etapy, ktorá bola poznamenaná rozporom v charakterizovaní československej jazykovej a literárnej jednoty – tá bola na oboch stranách chápaná a interpretovaná rôzne. V českom pohľade sa odrážal sociálno-ekonomický a kultúrny vzostup relatívne konsolidovanej spoločnosti, kde čeština fungovala

ako vyspelý literárny a komunikačný prostriedok, ktorý po vystúpení J. Dobrovského a J. Jungmanna nepotreboval zásahy zvonku (napr. gramatické úpravy, alebo dopĺňanie slovnej zásoby). Pojem „československý“ tu predstavoval nerovnomerný model s prevahou českého jazyka, ktorý sa mal relatívne upraviť, t. j. „slovakizovať“ (J. Kollár), ale iba v tom význame, aby celistvosť a podstata zostali neporušené. Český pohľad na „československú“ jazykovú a literárnu jednotu sa preto snažil stabilizovať „čistotu“ spisovného jazyka a esteticky ju rozvinúť najmä básnickou tvorbou. Napr. Josef Jungmann v článku *O různění českého písemního jazyka*¹ odmietol slovakizovanie „československého jazyka“ ako škodlivý experiment, ktorý neuznáva potreby spoločného českého, moravského a slovenského národného hnutia: „... *nerádi bychom své již ustanovené, staletými utvrzené a jako posvěcené literatury a písmenného jazyka pro nejistý zisk nově povstávající literatury jiné pouštěli...*“² Podobné stanovisko vyjadril aj český básnik Josef Krasoslav Chmelenský vo svojej recenzii (v roku 1836) prvých dvoch ročníkov almanachu Zora, v ktorom sa publikovali príspevky aj v češtine, aj v bernolákovskej slovenčine. Chmelenský od seba oddelil umeleckú úroveň príspevkov a ich jazykovú stránku. Podľa neho nejde o slovenčinu ani o češtinu, ale o akúsi „směsici“, „zvláštní řeč“, ktorej gramatické a lexikálne tvary porušujú literárnu vzájomnosť.³

Slovenský pohľad na československú literárnu a jazykovú jednotu vychádzal z toho, že si uvedomoval väčšiu vyspelosť českej kultúry, ale žiadal od nej viac porozumenia pre slovenskú osobitosť a kultúrno-spoločenské pomery. Ako príklad môžeme uviesť nielen teoretické, ale aj básnické dielo československy aj slovansky cítiaceho J. Kollára, v ktorom nachádzame výrazné prejavy slovacity.⁴ Vo svojom spise o literárnej vzájomnosti vyzdvihuje osobitú jazykovú a geografickú lokalizáciu Slovákov v strede slovanstva a kritizuje českú nevšímavosť a netolerantnosť a aj v *Slávy dcere* sa autorský subjekt identifikuje so „synom Tatier“ a okrem duchovnej vlasti („*pravou vlast jen v srdci nosíme*“) mu „tatranská“ a „dunajská“ zem symbolizuje tragický osud Slovákov, ktorých chápe ako najstarobylejší samostatný slovanský národ. Napätie medzi „slovanskosťou“ a „slovenskosťou“ sa prelína celým Kollárovým dielom

1 Jungmann, J.: *O různění českého písemního jazyka*. In: Boj o obrození národa. Výbor z díla Josefa Jungmanna. Ed. F. Vodička. Praha, F. Kosek 1948, s. 63–76.

2 Ibidem, s. 71.

3 Chmelenský, J. K.: Časopis Českého museum 10, sv. 1, 1836, s. 208.

4 Porov. Gombala, E.: *Prejavy slovacity v Kollárovej Slávy dcere*. In: Slavica Slovaca 28, 1993, č. 1–2, s. 103–109.

a vytvára osobitý zdroj jeho básnickej obraznosti a hodnotových ideálov.⁵ Na českej strane bol v roku 1836 s nádejou privítaný aj ďalší slovenský almanach – Kuzmányho Hronka (vydávaná v Banskej Bystrici). Práve Kuzmányho úvodný programový článok *Místo předmluvy – tato domluva*⁶ síce stál na strane československej jednoty, ale redaktor sa snažil dávať priestor aj pre kollárovskú, aj pre nastupujúcu štúrovskú generáciu.

Odmietnutie slovakizácie češtiny a rozdielne názory na československú jazykovú a literárnu jednotu však v českom prostredí neboli prekážkou pre prirodzené slovakofilske tendencie, ktoré boli integrálnou súčasťou domácej obrodenskej ideológie. Zvýšená pozornosť na Slovensko sa prejavovala aj výraznejšou publikačnou účasťou slovenských autorov v českých periodikách (najmä v Tylových Květoch) a aj väčším záujmom o slovenskú tematiku v dielach českých spisovateľov. „Slovacita“ nefungovala iba ako zaujímavá „exotická“ téma, ktorá obohacovala spoločný „československý“ kontext, ale bola aj súčasťou česky chápanej literárnej vzájomnosti, ktorá sa usilovala o kultúrne a jazykové spojenie v rámci kmeňovej jednoty. Jedným zo slovenských tém frekventovaných v českom prostredí bol topos drotára („dráteníka“), ktorý v sebe koncentroval romantickú citovosť, motivickú exkluzívnosť a okrem sociálneho aspektu biedy v rámci vlasteneckej ideológie stelesňoval aj ideálny typ prostého, charakterovo čistého človeka z ľudu s kladnými povahovými vlastnosťami a národným cítením. Drotárstvo, vrcholiace v prvej polovici 19. storočia, súviselo s rozvojom hutníctva a s výrobou drôtu, ktorý drotári, pochádzajúci najmä zo severozápadného Slovenska, najčastejšie kupovali v blízkom Sliezsku a potom predávali aj mimo územie Horných Uhier, na Morave a v Čechách, kde opravovali plechové a smaltové riady.⁷ V okolitých krajinách, najmä v Česku a v Dolných Uhrách, boli drotári „svorne akceptovaní za reprezentanta slovenskej biedy“.⁸ Podľa Š. Krčméryho „smútok drotársky“, ktorý „sa pári so sirobou“,⁹ vyplýval z neriešiteľného rozporu medzi snahou a zároveň nemožnosťou zlepšiť svoje spoločenské postavenie – drotári ako „živé kúsky slovenského

⁵ Porov. Fordinálová, E.: *Napätie medzi „slovanskosťou“ a „slovenskosťou“ v Kollárovom diele*. In: *Slavica Slovaca* 28, 1993, č. 1–2, s. 98–102.

⁶ Kuzmány, K.: *Místo předmluvy – tato domluva*. Hronka 1, 1936, s. 8–19.

⁷ Porov. Guleja, K. – Klimek, R. – Suchy, T.: *Svet drotárov. Umeleckohistorická etnograficko-technická sociálna monografia*. Martin 1992.

⁸ Krčméry, Štefan: *Vajanský*. In: *Veci na dne duše. Dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho*. Pripravila Anna Zelenková. Martin – Praha, Vydavateľstvo Matice slovenskej – Slovanský ústav AV ČR 2012, s. 104.

⁹ *Ibidem*.

tela“¹⁰ sú „vtáci v zemi zakorenení... lístok vetrom unášaný“.¹¹ Sociálny motív spojený s exotickou inakosťou akcentoval ešte na začiatku 20. storočia vo svojom metaforickom zobrazení slovenského drotára napr. aj R. M. Rilke vo svojej básni *Der kleine „Dráteník“*.

V českom literárnom kontexte sa k sociálnemu podtextu symbolu drotára pridával aj národnostný moment – drotár bol sentimentálne vnímaný ako špecifický typ utlačovaného slovenského vlastenca, ktorý svojím vandrovaním a špecifickou drotárskou prácou absentoval v českom prostredí a ktorý ako príslušník „jednotného“ československého kmeňa ideálne vyjadroval a zastupoval národnostný a sociálny útlak. Môžeme súhlasiť s názorom, že drotár bol v českých krajinách „nejznámejší (a najfrekventovanejší) literárni postavou pochádzajúci ze slovenského prostredí“.¹² Pôsobil tu rousseauovský preromantický mýtus „pôvodného človeka“ žijúceho v súlade s božím poriadkom prírody. Literárny typ sociálne deklasovaného človeka ušľachtilých a mravných zásad sa tu prepojil s vlasteneckými konotáciami – drotár nebol iba obyčajným „vyhnancom“ vandrujúcim z ekonomických dôvodov po cudzích krajinách, ale aj poníženým vlastencom, trpiacim za svoju neslobodnú krajinu, a najmä pre Čechov etnicky blízkym Slovákom, ktorý reprezentoval slovanský element z Horných Uhier. Takto „tematizovaný“ ideológem slovenského drotára zostával zakotvený v českej kultúre počas celého 19. storočia, aj keď s rôznymi žánrovými a štýlovými modifikáciami. Na konci 19. storočia, s rastúcou politickou aktualizáciou česko-slovenskej vzájomnosti, narastá frekvencia tohto toposu a aj napriek tomu, že jeho charakteristická motivickosť sa nemení a zostáva v určitom stereotype, sa ustáľuje na literárny kánon, prostredníctvom ktorého sa českej spoločnosti stále silnejšie pripomína nešťastný osud slovenského etnika.

Po prvýkrát sa v českom prostredí, ako je už známe, postava drotára objavila v librete Josefa Krasoslava Chmelenského, ktoré sa stalo podkladom k prvej českej národnej opere (spevohre) *Dráteník* od českého skladateľa Františka Škroupa. Ten Chmelenského požiadal o vypracovanie libreta, určil mu látku a pravdepodobne naznačil aj základnú sujetovú osnovu. Škroup s Chmelenským chceli, podľa vlastných slov,¹³ vytvoriť pôvodnú

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 105.

¹² Brožová, V.: *Dráteník a dráteníček v české literatuře 19. století. K typologii literární postavy ze slovenského prostředí*. In: Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. ročníku symposia K problematice 19. století. Ed. Z. Hojda – M. Ottlová – R. Prahel. Praha, KLP 2006, s. 335.

¹³ Chmelenský, J. K.: *Dráteník*. Praha 1826 (úvod).

spevohru v češtine a na základe domáceho námetu. Podľa Chmelenského sa dramatické básnictvo rozvíjalo od Thámovho almanachu *Básně v řeči vázané* (1785) vďaka stabilizácii spisovnej češtiny, ale v hudobnej dramatickej literatúre, ako uvádza J. K. Chmelenský, prevažovala francúzska, nemecká a talianska opera, čo nezodpovedalo „... vítězství, kterého naše milá řeč ladnosti a libozvučnosti nad jiné dosáhla...“¹⁴ Škroup svojím dielom reagoval na „stesk vlastenců“ po pôvodnej českej spevohre a aj Chmelenského ako zástancu československej kmeňovej a literárnej a jazykovej jednoty povzbudzovala „láska k vlasti a jazyku mateřskému“.¹⁵ Pravdepodobne preto manifestačne zahrnul do československého celku aj slovenskú postavu drotára, ktorý hovorí (spieva) „... v... zbratřeném nářečí“¹⁶, t. j. po slovensky, aj keď v texte nie je konkrétny región presne vymedzený, a drotár vystupuje aj ako vlastenec odrážajúci tiež sociálnu problematiku. Vzhľadom na to, že Chmelenský si nebol istý svojím poznaním slovenčiny (postava drotára hovorí po stredoslovensky s prvkami kysuckého dialektu¹⁷), drotárov jazyk poslal na kontrolu slovenskému spisovateľovi Gašparovi Fejérpatakymu-Belopotockému, ktorému za to v úvode vydania poďakoval. V knižnom vydaní libreta v poznámkach pod čiarou vysvetlil aj niektoré diferenčné slovenské výrazy a ospravedlňoval sa za chyby v svojej slovenčine, ktorú však považoval za výraz jednotného „československého“ jazyka.

Jednoduchý dej s milostnou zápletkou z meštianskeho prostredia priniesol konvenčný motív milencov, ktorým rodičia (v rámci nedorozumenia) bránili v šťastí. Vedľajšia postava slovenského drotára síce vstupuje do hlavného deja akosi staticky, ako „deus ex machina“ (drotár získava prácu v dome kupca Květenského, ktorý chce vydať dcéru Růženku proti jej vôli), ale aj napriek tomu sa podľa F. Vodičku drotár rovnomerne prelína celým dejom „jako příklad kladných hodnot lidských, jako nositel vlastenectví a vzájemných vztahů česko-slovenských“¹⁸. Drotár, ktorý si odmietol vyzliecť tradičný kroj svojich predkov, v rámci deja prejavil svoju ochotu pomôcť (umožnil milencom, aby sa mohli stretnúť) a slovom aj

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Porov. Rosenbaum, K.: Vzt'ahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia. Konceptie a riešenia. Bratislava, Obzor 1989, s. 89.

¹⁸ Vodička, F.: *Zrod obrozenského ideologie v literatúre (1806–1830)*. In: K. Dvořák – R. Havel – M. Řepková – V. Štěpánek – F. Vodička: *Dějiny české literatury II. Literatura národního obrození*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 231.

činmi ironizoval mešťanov túžiacich po bohatstve. Svoj cit k slovenskej vlasti vyjadril v piesni, ktorá sa dá považovať za umelecké a myšlienkové vyvrcholenie libreta. V tomto duchu sa drotár rozprával aj s českým sluhom v dome kupca Květenského o pravej podobe lásky k svojmu národu. Vlastenecky cítiť znamená v súlade s Jungmannovým programom predovšetkým milovať svoj jazyk. Drotár bránil svoj slovenský kraj, ktorý aj keď nie je bohatý, ale je krajinou jeho detstva, hier a najmä materinského jazyka, prostredníctvom ktorého „*srdce ke srdcu srdečně hovorit' může*“¹⁹. V nasledujúcej piesni drotára Slovensko dostáva idylickú podobu („milušská zem“, „zora zlatoučká“ a pod.), v ktorej „kvietok sa usmieva“ a „libe vetřík zavieva“. Pieseň (napísaná v daktylotrochejskej prozódii) je zakončená hodnotovým kontrastom cudziny a domova, kam sa chcel drotár vrátiť a kde chcel aj zomrieť („*už na veky tam zostanem*“).²⁰

Škroupova spevohra odrážala rozmach českej ľudovej a vlasteneckej piesne v 20. a 30. rokoch 19. storočia nadväzujúci na obrodenskú tradíciu, do ktorej prenikal aj politický podtext, t. j. motívy vzdoru, boja a kritiky dobovej situácie, ktorá sa vyostrila najmä po revolučnom roku 1830. Singspielova štruktúra *Dráteníka* založená na striedaní hovoreného slova s prevažujúcimi spevmi umožňovala prepojenie didaktickej tendencie so zábavným vyznením. Pieseň bola považovaná za umelecky najúčinnější prostriedok pre formovanie spoločenského vedomia a rezonovala najmä v ľudových a meštianskych vrstvách, a to pre svoju formálnu jednoduchosť a zrozumiteľnosť, ktorá umožňovala masovú reprodukciu, pre svoj životný optimizmus a emocionálnosť. Môžeme povedať, že Škroupov a Chmelenského *Dráteník*, ktorý mal premiéru v Stavovskom divadle v Prahe 2. 2. 1826, bol u českého obcenstva veľmi obľúbený.

Drotárova citlivá pieseň o domove a o láske k vlasti ideovo, ale aj formálnymi prostriedkami anticipovala pieseň *Kde domov můj*, ktorú zložil Josef Kajetán Tyl pravdepodobne ako alúziu na Goetheho *Mignoninu pieseň* a ktorú spieva slepý muzikant v spevohre od toho istého skladateľa Františka Škroupa *Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka* z roku 1834. Aj drotár, aj slepý hudobník ako nositelia prostých kladných hodnôt predstavujú typizované postavy, ktoré sú sociálne a národnostne jasne vyhranené a ktoré sa vyznačujú analogickým vzťahom k materinskému jazyku a k vlasteneckej ideológii. O určitej podobnosti kompozície a ideového vyznenia oboch textov, ktoré vznikli v časovom rozpätí necelých

¹⁹ *Dráteník*. Zpěvohra ve 2 dějstvích od Josefa Chmelenského. Hudba od Františka Škroupa. V Kroměříži, tiskem a nákladem Josefa Šperlina 1872, s. 12.

²⁰ *Ibidem*.

desať rokov, svedčí aj to, že do nového vydania libreta *Dráteník*²¹ sa dostala aj Tylova pieseň *Kde domov můj*, ktorá zakončila celé dielo ako excipit a v tejto podobe sa hrala aj v neskorších prevedeniach.

Analogický motív drotára, ale v modifikovanej podobe, sa objavuje v poviedke Josefa Kajetána Tyla *Pomněnky z Roztěže*,²² publikovanej po prvýkrát v roku 1838 (napísaná bola v roku 1837) v časopise Květy. Tyl bol redaktorom časopisu Květy a na rozdiel od Čelakovského Českej včely alebo Musejníka, ktorým bol bližší okruh osobností sústredených okolo J. Palkoviča, poskytoval publikačný priestor nastupujúcej novej slovenskej generácii (S. B. Hroboň, A. H. Škultéty, J. M. Hurban, L. Štúr a d'.), ktorí v Květoch našli útočisko najmä po zániku Kuzmányho Hronky v roku 1838. Bez ohľadu na svoje presvedčenie o jednote „československého jazyka“ Tyl v Květoch pravidelne uverejňoval správy zo slovenského vlasteneckého života, ktoré mu posielal najmä horlivý zástanca vzájomnosti G. Fejérpataky-Belopotocký. Ako redaktor však tieto správy veľakrát dopĺňal rôznymi polemickými glosami, ktoré umiestňoval pod pôvodný článok. Napr. na Fejérpatakyho-Belopotockého kritiku, ktorá sa týkala toho, že Česi nevenujú dostatočnú pozornosť vydávaniu slovenskej literatúry, ako napr. almanachu Zora z roku 1836, alebo Kollárovým *Národným spievankám*, odpovedal tým, že poukázal na malú aktivitu slovenských dopisovateľov, ktorí by mali svoje texty viac ponúkať českým redakciám. Súhlasil síce s názorom Fajérpatakyho-Belopotockého, že „*Čechové jsou nám nejbližší bratři do řeči, a nespojíme-li se, popuštěním něčeho společného z nás nic a z pánů Čechů snad též méně bude, nežli by býti mohlo,*“²³ ale aj tak tvrdil, že vzájomné poznávanie nesmie spočívať iba v „*ohlašování kněh*“, t. j. v povrchnom informovaní, ale v kritických hodnoteniach, ktoré chýbajú na oboch stranách: „... *my též o nich [o Slovákoch – pozn. A. Z.] sotvaže se... něčeho dozvíme*“²⁴ Svoju glosu zakončil vyjadrením nádeje, že vydávanie Kuzmányho Hronky obráti

²¹ *Dráteník*. Zpěvohra ve dvou dějstvích od Josefa Chmelenského. Hudba od Františka Škroupa. Nové vydání Hudeb. Matice v Praze 1927.

²² Tyl, J. K.: *Pomněnky z Roztěže*. In: Květy 5, 1838, č. 34, s. 265–268, 23. 8.; č. 35, s. 273–276, 30. 8.; č. 36, s. 282–284, 6. 9.; č. 37, s. 289–292, 13. 9. Knižne vyšlo: Sebrané spisy J. K. Tyla. Kusy mého srdce. Praha 1844, s. 227–270.

²³ Fejérpataky, Kašpar: *Zprávy z Uher...* Květy (příloha) 26. 5. 1836. In: J. K. T.: Národní zábavník (Publicistika 1833–1845). Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 11. Ed. M. Otruba. Praha, Odeon 1981, s. 426.

²⁴ Ibidem, s. 427.

nepriaznivú situáciu v tom význame, „... *abychom již jednou o životě slovenském větších nabývali známostí*“.²⁵

J. K. Tyl privítal Hronku, ktorá začala vychádzať v roku 1836 (do roku 1838) v Banskej Bystrici (nákladom a pod redaktorstvom K. Kuzmányho) a o ktorej sa dozvedel z listu od Fejérpatakyho-Belopotockého, veľmi kladne. V krátkej redakčnej poznámke ju považoval za tlačový orgán, ktorý upevní jazykovú a kultúrnu vzájomnosť „*mezi... národy jedným jazykem pobratřenými k obecnému prospěchu*“.²⁶ Najskôr ju čitateľom časopisu *Květy* odporučil v rozsiahlom článku s názvom *Pohled na literaturu nejnovější*,²⁷ v akomsi programovom prehľade „československej“ literatúry a časopiseckej produkcie za posledné obdobie do polovice roku 1836. Upozornil aj na absenciu po česky písaných literárnych časopisov na Morave a na Slovensku, kde aj keď Palkovič svojou *Tatránkou* „*promoci chtěl... rozkoše vlastem československým učiniť*“,²⁸ ale zatiaľ vydal iba jeden zväzok, ktorý svojím konzervativizmom neobstojí pred nestrannou kritikou. Preto Tyl súhlasil s Kuzmányho kritikou *Tatránky* a privítal Hronku „*proti bludům krajanů svých vážně se opíraje*“.²⁹ *Tatránku* prirovnával k „umierajúcej“ a klamlivej starene, ktorá sa s každým háda a z ktorej „*hadry visí*“ a „*palce vykoukávají*“.³⁰ O niekoľko mesiacov neskôr uverejnil v *Květoch* recenziu druhého ročníka *Hronky*.³¹ Nenašla sa nádej na generačné i ideové zjednotenie slovenskej literatúry (v *Hronke* publikovala staršia generácia okolo J. Kollára spolu s nastupujúcimi štúrovcami, ale nedošlo k ich zásadnému zblíženiu), ktorá mala viesť k spoločnému cieľu, t. j. k upevneniu vzájomnosti a kultúrnej a jazykovej jednoty. Okrem umeleckej kvality však vyzdvihol najmä samotnú existenciu časopisu, ktorý mal prispieť k povzneseniu slovenského národného života.

Vzťah J. K. Tyla ku Slovensku sa odrazil nielen v jeho redaktorskej činnosti a v publicistike, o ktorej sme sa už zmienili, ale dokonca aj v jeho príležitostnej básnickej tvorbe. V roku 1834 napísal pod pseudonymom

25 Ibidem.

26 Tyl, J. K.: *Hronka*. *Květy* 3, 1836 (príloha č. 12), s. 47. In: tamže, s. 761.

27 Tyl, J. K.: *Pohled na literaturu nejnovější*. *Květy* 3, 1836 (príloha č. 15), s. 57–59, 21. 7. a príloha č. 16, s. 61–64, 4. 8. In: tamže, s. 535–545.

28 Ibidem s. 541.

29 Ibidem, s. 542.

30 Ibidem.

31 Tyl, J. K.: *Hronka*. *Květy* 3, 1836 (príloha č. 25), s. 98, 8. 12. In: tamže, s. 546–547.

Týl Horník programovú báseň *Květy české*,³² stroficky zloženú z troch sonetov, ktorou zahájil vydávanie rovnomenného časopisu a v ktorej vyzdvihol lásku k vlasti ako k najvyššej hodnote. V poslednej znelke tejto básne vyjadril citový apel „*k silné, spasitelné jednotě*“ Čechov, Moravanov a Slovákov, založenej na spoločnom jazyku, ktorý „*naše srdce pojí*“ a ktorý bráni odnárodneniu. Priame varovanie pred „rozdvojením“ jazyka graduje v záverečných strofách, a to v hodnotovom kontraste cudziny a bezpečného a zjednoteného domova, poskytujúceho „*zdráné plody užasnému světu*“, z ktorých budú ťažiť najmä čitatelia („*pěstitelé*“) Českých květov. Význam tejto idey je podčiarknutý aj tým, že autor použil prvú tercínu poslednej znelky („*Věrných podejte si ramen, bratři, / k silné, spasitelné jednotě, / Slovák, Čech i Moravan k ní patří*“) bez akýchkoľvek textových zmien ako motto časopisu Česká včela v roku 1837.³³

Takisto aj v básni *Zpěv Čechů při Novém roce*³⁴ z roku 1835, ktorá uviedla nový ročník časopisu *Květy české* s pozmeneným názvom na *Květy*, Týl svojimi didakticky ladenými veršami oslavoval národný kolektív a vyzýval ho k spoločnému budovaniu vlasti. Motív česko-moravsko-slovenskej jednoty (vyjadrený aj symbolmi – Labe, Haná a Tatry), ktorá je vyzdvihnutá opakujúcim sa refrénom „*Všem nám bud' blaho přáno*“, vyjadroval autorove názory na jazykový a literárny vzťah Čechov, Moravanov a Slovákov, ktorí tvorili jeden národný kmeň. Danú dobovú schému však autor hlbšie nerozvíjal a abstraktná symbolika veršov poukazovala na konvenčný, príležitostný charakter tejto poézie. Ten vyplýval z jej intencionálneho zamerania na nadosobný ideál, ktorý potláčal subjektívny výraz a zábavné poslanie, ktoré bolo charakteristické pre českú poéziu 30. a 40. rokov 19. storočia. Úsilie tohto českého buditeľa o získanie a zároveň výchovu širokého čitateľského okruhu sa prejavila aj v deklamovankách, ktoré boli vydávané pri rôznych spoločenských udalostiach, alebo v programových básňach, vyplývajúcich z potrieb časopisov, ktoré redigoval.

Ako sme už uviedli vyššie, tak Tylove *Květy* si z českých literárnych časopisov 30. rokov 19. storočia najviac všímali problematiku slovenského

³² Týl, J. K.: *Květy české*. *Květy české* I, 1834, č. 3, s. 3, 2. 1. In: J. K. T.: *Paralipomena*. Korespondence. Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 16. Ed. M. Otruba. Praha, Odeon 1989, s. 23–24.

³³ Týl, J. K.: *Věrných podejte si ramen, bratři...* Česká včela 4, 1837, č. 4, s. 25, 24. 1. In: J. K. T.: *Paralipomena*. Korespondence. Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 16. Ed. M. Otruba. Praha, Odeon 1989, s. 24.

³⁴ Týl, J. K.: *Zpěv Čechů při Novém roce*. *Květy* 2, 1835, č. 1, s. 1, 1. 1. (podpísané L.K.). In: *tamže*, s. 25–26.

národného života. Práve v Květoch vychádzali v druhej polovici 30. rokov krátke národopisné správy a publicistické články a fejtóny, ktoré o. i. informovali čitateľov napr. o spôsobe života, o etnických zvyklostiach a o materiálnych podmienkach drotárov, v osude ktorých sa vyzdvihovalo vlastenectvo, rýdzosť charakteru a slovanský pôvod, čím sa upozornilo na zvláštnosť ich sociálneho statusu, ktorý veľakrát z neporozumenia viedol až ku kriminálnym postihom.³⁵ Aj keď postava drotára upútavala v prvom pláne svojou folklórnou „exotickosťou“ a spoločenskou „inakosťou“, motivicky už bola v umeleckých textoch zobrazovaná relatívne stabilne, a preto bola sujetovo vždy postavená do analogických situácií, ktoré čerpali najmä z dejových zápletiiek romantickej prózy (odchod z milovanej vlasti, osamelosť, bieda, veľké city, dôraz na morálku a česť, nešťastná láska a pod.). Aj keď nad psychologickú individuálnosť prevládali skôr tradičné ideové a poetologické kliše, drotár zostával, aj keď bol čiastočne stotožňovaný aj s opilcom, tulákom, alebo romantickým vydedencom, vždy archetypálnym synonymom „čistého“ človeka a neskazenej prírody, kontradiktórického s modernou spoločnosťou, literárnou postavou, ktorá nezaprie svoj slovenský etnický pôvod a ktorú musíme vnímať pozitívne pre jej emocionálny vzťah k národu a vlasti.

Tylove názory na česko-slovenskú jednotu (tu musíme povedať, že u neho vidíme väčšiu mieru pochopenia pre slovenskú otázku) sa prejavili aj v jeho „arabeske“ *Pomněnky z Roztěže*, zachytávajúcej príbeh nešťastnej lásky (a osudu) slovenského drotára, ktorý si spomína na svoju nevernú milú. Jeho súvislý monológ tvorí sujetový základ žánrového obrázku českej spoločnosti a prispieva ku kanonizácii tradičného stereotypu slovenského toposu drotára v českom prostredí. Takisto sa v reči rozprávača, za ktorým sa skrýval samotný autor, podávali úvahy o význame materinského jazyka pre formovanie národného vedomia. „... jazyk nemilovati, nezvelebovati, anebo z pouhé nedbalosti, lenivosti nebo lhostejnosti ani ho neuměti, znamená tolik, jako zapírati svých rodičů, nehlásiti se k svému národu, nevděkem spláceti drahé vlasti, ničehož nevědti o národní hrdosti – slovem: nemíti v těle kousku cti a zasluhovati opovržení všech šlechtných,“³⁶ hovorí rozprávač, ktorý vyzdvihoval prá-

³⁵ Napr. Filípek, V.: *Begler-Begův syn. Drátenická pověst*. Květy 4, 1838, s. 371–374 (podpísané –i–); Winkler, J.: *Horal a drotar (malá oprava)*. Květy 11, 1844, s. 467 a 471; Rybička, A.: *Z Chrudimi*. Květy 12, 1845, s. 468 (podpísané –y–) atď.

³⁶ Tyl, J. K.: *Pomněnky z Roztěže*. In: J. K. T.: *Kusy mého srdce. Povídky, novely, obrazy, nástiny a arabesky*. Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 1. Ed. M. Otruba. Praha, Československý spisovatel 1952, s. 151.

vo na vlastný jazyk pre všetky utláčané slovanské národnosti, kritizoval českú spoločnosť pre jej neinformovanosť a satirizoval jej zažité predstavy o „chudobných a nevzdelaných“ uhorských Slovákoch.

Satirický obrázok malomeštiackej spoločnosti v arabeske *Pomněnky z Roztěže* bol žánrovou modifikáciou Tylovej „vlasteneckej poviedky“. Jej oslabený beletristický charakter umožnil autorovi realistickejšie zachytenie sociálnej problematiky, a to najmä spoločenskej nerovnosti a krivdy. Pôvodne romantický motív nenaplneného vzťahu, ktorý sa odohráva v súčasnosti (dokazuje to úvodná epizóda čítania *Mája* a spomienky na zomrelého K. H. Máchu v roku 1836), podáva autor ako určitý „záznam“, ako „uzavřený výsek z běžné denní skutečnosti“.³⁷ Tento príbeh však nereprezentuje v priamej perspektíve romantickej dejovosti, ale ho exponuje prostredníctvom rámcovej kompozície ako priamu reč. To vyvoláva silnejšie emocionálne zafarbenie rozprávania a prispieva aj k hodnotovej identifikácii čitateľa s rozprávačom (t. j. J. K. Tylom) a drotárom, ktorého – „*Celé okolí... nazývá darebou*“.³⁸ Sujeť je postupne prerušovaný ďalšími „vstupujícími“ osobami a vloženými epizódami, a tým je aj viac psychologicky motivovaný podľa narastajúceho počtu dejových informácií, ktoré sa čitateľ dozvedá o drotárovom pohnutom osude. Otrhaný drotár, ktorý „*pálenku nadmíru miluje*“³⁹ a ktorý žobre o peniaze, má vonkajšie atribúty tuláka, štylizovaného z určitého hľadiska ako máchovského rozorvanca. Aj napriek tomu je drotár – ako „dobrá duša“ – nositeľom charakteristických črt svojho národa, a preto vzbudzuje súcit nielen pre svoju nenaplnenú lásku, ale aj pre svoj citový vzťah k domovu a vlasti.

Autor odhaľuje postupný proces drotárovho akceptovania českou spoločnosťou, ktorá je zachytená až s nádychom malomeštiackej biedermeierovskej idyly a ktorá ho aj napriek svojej prvotnej nedôvere k tejto postave nakoniec do určitej miery pochopila. Drotár prosil o peniaze – tie mu však bol ochotný poskytnúť iba rozprávač, ktorého zaujal svojím neobvyklým zjavom a správaním sa, ale najmä dojímavým spevom. Rozprávač, ktorého „... *písně po světě se toulajících uherských Slováků nejednou více potěšily nežli draze placené hrdlo na prknách divadelních*“⁴⁰

³⁷ Otruba, M.: *Tylova vlastenecká povídka ve vývoji české prózy*. Česká literatura 5, 1957, č. 2, s. 123.

³⁸ Tyl, J. K.: *Pomněnky z Roztěže*. In: J. K. T.: *Kusy mého srdce. Povídky, novely, obrazy, nástiny a arabesky*. Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 1. Ed. M. Otruba. Praha, Československý spisovatel 1952, s. 161.

³⁹ *Ibidem*, s. 155.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 160.

priviedol drotára (Jána z Trenčianskej stolice) medzi „milosťpaničky a slečinky“ a až potom retrospektívne zaznel jeho príbeh smutnej lásky ku krásnej, ale nevernej Haničke. Čitateľ sa dozvedel, že priamo na svadbe drotára s Haničkou nevesta koketovala s panským hájnikom. Aj napriek tomu, že strýko Jánovi (drotárovi) zabránil, aby hájnika hneď potrestal, ten sa na neho sťažoval u vrchnosti a drotár nakoniec musel odísť z rodného Slovenska „do sveta“. V danom dejovom momente skončilo priame rozprávanie a príbeh zostal pred spoločnosťou poslucháčov otvorený. Iba rozprávač sa ešte ten istý večer náhodou stretol s plačúcim drotárom, ktorý mu ukázal list od rodičov oznamujúci Haničkinu úmrtie.

Tyl svojou projekciou autora = rozprávača do textu svoj príbeh buďoval na princípe komunikačno-pragmatickej adresnosti, ktorej cieľom bolo priviesť čitateľa k predstave o „reálnosti“ alebo „pravdivosti“ zobrazovaného modelu sveta.⁴¹ Tomu napomáhali aj jednotlivé „vstupy“ všetko chápujúceho rozprávača do deja, jeho komentáre a hodnotiace reflexie, ktoré podľa autorského zámeru manipulujú s epickým priestorom, časom a najmä s postavami, ktoré spoznávame iba z ich prehovorov. Kontrast „citu“ a „rozumu“, „srdca“ a „sveta“, ktorý sa prelína sémantickou výstavbou celého textu a ktorý určuje najmä reálny konflikt protagonistov, zjednocuje idea lásky k domovu. „*Srdce jejich* [drotárov – pozn. A. Z.] *zůstavuje všechnu rozkoš doma, kolébku svou...*“⁴² tvrdí rozprávač o drotárovi, ktorý nesúhlasí s pragmatickým názorom českej „slečinky“, že „*kde se nám dobře vede, musíme rádi bydlet...*“⁴³ Práve drotárova „*přirozená láska k vlasti*“⁴⁴ sa stala pre rozprávača dôvodom na sympatie a na pochopenie jeho životného príbehu. Základná sujetová schéma, ktorá sa končí tragicky, síce vyplýva z povahových vlastností nevernej Haničky, ale tej však úplne chýba „vlastenecký“ rozmer jej náprotivku. Symbolickým kľúčom k jednej z možných interpretácií drotárovej postavy môže byť úvodný a aj záverečný máchovský motív, ale vlastne aj samotný vznik arabesky v období vrcholiacich sporov kvôli výkladu *Mája*. V postave drotára sa mohlo prejaviť jedno z Tylových „zúčtovaní“ s máchovským dedičstvom romantizmu, s jeho koncepciou rozorvanosti – drotár, ako sme už povedali, je štylizovaný ako skutočný rozorvanec,

41 Nemcová, Jana: *Dve podoby jedného typu novely (Hurban a Tyl v konfrontácii)*. Slovenská literatúra 42, 1995, č. 4, s. 252.

42 Tyl, J. K.: *Pomněnky z Roztěže*. In: J. K. Tyl: *Kusy mého srdce*. Povídky, novely, obrazy, nástiny a arabesky. Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. I. Ed. M. Otruba. Praha, Československý spisovatel 1952, s. 158.

43 Ibidem.

44 Ibidem.

tulák, žobrák a opilec. Na zobrazenom príbehu, v ktorom sa prelína idea morálky s ideou národnej uvedomelosti, sa demonštruje neriešiteľný problém sociálnej mobility zatiaľ sa iba formujúceho slovenského etnika. Hrdina totiž osudovo podľahol vplyvu dievčaťa, pretože vášeň zvíťazila nad rozumom. V súvislosti s tým, ako Tyl vo svojej tvorbe konštruuje schému myšlienkového konceptu a tematické rozloženie postáv, sú potrestaní tí (a poukazuje na to aj smrť Haničky), ktorým chýba morálka a ktorí sú zobrazení aj bez vzťahu ku svojej vlasti.

Jazykovou zvláštnosťou tejto poviedky je z hľadiska česko-slovenských vzťahov skutočnosť, že v časopiseckom vydaní v roku 1838 rozpráva slovenský drotár po česky, ale v knižnom vydaní, keď sa už poviedka stala súčasťou cyklu *Kusy mého srdce* (1844), autor postavu Slováka zrealizoval aj tým, že sa pokúsil pretransformovať jeho monologickú výpoveď (podľa svojich vlastných predstáv) do slovenčiny. V skutočnosti však (možno vzhľadom na českých čitateľov, ktorým by slovenčina mohla spôsobovať ťažkosti) poslovenčil češtinu – hláskoslovne, morfológicky, lexikálne a syntakticky ju, aj keď s chybami, obohatil slovenskými jazykovými prvkami. Bez ohľadu na autorovo skutočné poznanie slovenčiny znamenala jazyková transpozícia slovenskej postavy v českom beletristickom texte do slovenčiny v čase štúrovskej rozluky aj iný vzťah a ústretovosť, porozumenie českého autora k slovenským snahám o národnú emancipáciu. Významné bolo v tomto prípade najmä to, že J. K. Tyl, o ktorom J. M. Hurban vo svojom cestopise *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách* (Pešť 1841) napísal, že „je dnes najnárodnejší, a preto aj najoblúbenejší československý románopisec“,⁴⁵ v tomto svojom texte, publikovanom knižne v roku 1844, verejne rešpektuje v českom texte slovenčinu.

Tylova zmena v postoji ku slovenčine, ktorá sa odrazila v jazykovej transformácii postavy drotára, možno súvisela aj s jeho návštevou Brna a so stretnutím s evanjelickým farárom a slovenským spisovateľom Danielom Slobodom v roku 1844, ktorý pôsobil v Rusave pod Hostýnom na Morave a pod vplyvom svojho švagra J. M. Hurbana bol v rokoch 1843–1844 obhajcom spisovnej slovenčiny. Tyl svoju cestu, ktorú uskutočnil na prelome októbra a novembra 1844, zachytil v článku *Rodina Nerudova*,⁴⁶ ktorý bol napísaný s časovým odstupom v novembri 1847.

⁴⁵ Hurban, J. M.: *Cesta Slováka k slovanským bratom na Moravě a v Čechách 1839*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1960, s. 89.

⁴⁶ Tyl, J. K.: *Rodina Nerudova*. Květy 14, 1847, č. 131, s. 521–522, 2. 11; č. 132, s. 525–526, 4. 11. In: J. K. T.: *Čtení pro lid* (publicistika 1846, 1847, 1851). Spisy Josefa Kajetána Tyla. Sv. 12. Ed. M. Otruba. Praha, Odeon 1986, s. 457–461.

Sloboda (podľa J. K. Tyla) poznal Štúrove a Hurbanove plány na zavedenie nového slovenského spisovného jazyka, a pretože Tyl chcel „... *tenkrát tomu strašidlu* [štúrovskej slovenčine – pozn. A. Z.] *zblízka do tváří nahlédnouti*“,⁴⁷ tak sa s ním rozprával o výhodách aj nevýhodách jazykovej „odluky“ pre Slovákov. Aj keď historicko-jazyková argumentácia poukazovala na „literárnu spojitost“, Slobodov názor o tom, že „... *není pro lid slovenský jiného spasení, nežli když se od českého jazyka odtrhne*“,⁴⁸ vychádzal zo skutočnosti, že slovenské ľudové vrstvy nerozumejú českému pravopisu. Tyl síce reagoval tým, že odkázal na to, že Slováci čítajú *Bibliu*, ktorá bola tradične písaná po česky, ale predsa len priznal, že aj Slováci majú prirodzené právo na literatúru písanú vlastným jazykom, na písomníctvo, ktorému by ľud rozumel a ktoré by vychádzalo z jeho „srdca“ a „hlavy“. „*Já povoloval horlivému hajiteli interesů lidu slovenského* [Danielovi Slobodovi – pozn. A. Z.], *neboť myšlénkou na lid nechám se rád ohnouti*“,⁴⁹ uviedol Tyl, ale v rámci historickej pravdy upozornil na to, že najväčší kritici nezrozumiteľnosti češtiny dovtedy „... *ani jednu knihu nenapsali, kteráž by byla okolnostem, poměrům, vůbec veškerému stavu lidu slovenského přiměřena*“. ⁵⁰ Český spisovateľ pravdepodobne v tomto období, ako píše v úvode daného článku, „*arci ještě to dítko* [štúrovskú slovenčinu – pozn. A. Z.] *neznal*“,⁵¹ a to aj napriek tomu, že Štúrov zámer konštituovať spisovnú slovenčinu bol v českom prostredí všeobecne známy. Neskôr sa však Tylovi jej štúrovská podoba esteticky nepáčila. „... *kdybych byl tenkrát věděl, jak bude ta jejich novo-slovenčina znít a jak budou její orgány vypadat, byl bych byl měl ostřejší zbraň v rukou!*“,⁵² vzdychol si Tyl, ktorý však svoj názor hneď opravil: „*Ale i pak bychme se byli snad bez posekání rozešli*“. ⁵³ Tu by sme mohli doplniť, že tento český spisovateľ a redaktor časopisu *Květy* sa aj napriek tomu, že bol sklamaný z pravopisnej podoby slovenčiny, nezapojil do búrlivej diskusie v rokoch 1844–1847, a to najmä vtedy, keď začali vychádzať Slovenskije národně novini s prílohou *Orol tatránski* a keď Štúr publikoval *Nářečja slovenskuo alebo potreba pisaňja v tomto nářečí* (1846) a *Nauku reči slovenskej* (1846). Nezapájal sa ani do sporov medzi

47 Ibidem, s. 457.

48 Ibidem.

49 Ibidem, s. 458.

50 Ibidem.

51 Ibidem.

52 Ibidem.

53 Ibidem.

J. Kollárom a Ľ. Štúrom a neobjavil sa ani v zborníku *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), ktorý obviňoval štúrovskú generáciu z rozbíjania jazykovej a kultúrno-historickej jednoty Čechov a Slovákov.

Ak by sme porovnali topos drotára u J. K. Chmelenského a u J. K. Tyla, jeho štruktúru, ideové vyznenie a lokalizáciu v inonárodnom kontexte, a to bez ohľadu na to, že ide o rôzne žánre, tak Tylov drotár sa už nevyužíval k explicitnej manifestácii československej jednoty a bol aj napriek svojej sentimentálnej didaktickej tendencii, ktorá bola charakteristická pre Tylove rané poviedky, viac sociálne zaradený. Hodnotové stotožnenie sa rozprávača s autorom (J. K. Tyl) viedlo k výraznejšiemu citovému zobrazeniu a pochopeniu drotárových osudov v českom prostredí a aj k vyvolaniu sympatií českej spoločnosti ku slovenskej postave. Realisticky motivovaný sujet odrážal aj hlbšiu psychologickú charakteristiku „vnútorného sveta“ slovenského drotára, ktorý v českej poviedke hovoril po slovensky, t. j. svojím rodným jazykom. Drotárov monológ realizovaný v Tylovej slovenčine, v ktorej boli ponechané lexikálne a tvarové bohemizmy (nenašli sme doklady o tom, či sa Tyl s niekým radil o tejto svojej slovenčine), mohol z literárnohistorického aspektu znamenať z českej strany jeden z prvých umeleckých reflexií jazykovej „odluky“, ktorá zatiaľ vyvolávala v radoch českých spisovateľov najmä kritické reakcie. Tyl Slovensko možno nikdy nepoznal z vlastnej autopsie, ale aj napriek tomu v polovici 40. rokov dospel k názoru, že slovenské úsilie o vlastný jazyk by nemalo narušiť tradičnú spoluprácu s Čechmi, ktorí môžu bez väčších problémov rozumieť novo vzniknutej slovenčine aj v umeleckom diele. Aj v tomto období zostal zástancom československej vzájomnosti, ktorú však už nechápal v rámci prevahy „rozvinutejšej“ českej literatúry a s tým súvisiacim problémom „inakosti“ alebo „cudzosti“ slovenskej kultúry. Exponovanie toposu slovenského drotára (ktorý neskôr vo svojich prozaických textoch spracovala aj B. Němcová a ď.) v českých dielach 30.–40. rokov 19. storočia tak zostalo umeleckým výrazom a praktickým naplnením česko-slovenskej vzájomnosti, ktorú si však v rámci svojich historických podmienok a aj konkrétnych potrieb obe strany využívali vo svoj prospech.

